

Simon Sebag Montefiore

JERUSALEM

ÇAPPELEN DAMM

FØRSTE DEL

JØDEDOMMEN

I

DAVIDS VERDEN

DEN FØRSTE KONGEN: KANAANITTENE

Da David erobret borgen Sion, var Jerusalem allerede eldgammel. Men den kunne knapt kalles en by, bare en liten fjellborg i et land som skulle få mange navn – Kanaan, Judea, Israel, Palestina, Det hellige land for de kristne, Det lovede land for jødene. Dette området, ikke større enn 160 ganger 240 km, ligger mellom det sørøstre hjørnet av Middelhavet og Jordanelven. Den frodige sletten ved kysten var den beste ruten for invasjonsstyrker og handelsfolk mellom Egypt og rikene i øst. Isolert og avsidesliggende lå Jerusalem 48 km fra nærmeste kyst og langt fra alle handelsruter, høyt oppe i ødemarken mellom Judeas gygne klipper, juv og steinurer. Der var den utsatt for kulde, i blant også snø, om vinteren og stekende hete om sommeren. Ikke desto mindre fant folk sikkerhet i berglandskapet, og i dalen nedenfor var det en kilde som så vidt rakk til å forsyne en liten by. Det romantiske bildet av Davids by er langt mer levende enn noen historisk verifiserbare fakta. I Jerusalems forhistoriske tussemørke kan potteskår, spøkelsesaktige klippegraver, murrester, inskripsjoner i palassene til fjerne konger og den hellige litteraturen i Bibelen ikke gi annet enn flyktige glimt av menneskenes liv gjennom århundrenes uovervinnelig mørke. De sporadiske ledetrådene kaster et blafrende lys på enkelte, tilfeldige øyeblikk i en tapt sivilisasjon, fulgt av århundrer av liv som vi ikke vet noe om – før den neste gnisten kaster lys mot et annet bilde. Det er bare kildene, fjellene og dalene som er de samme, og selv de er blitt ledet i nye retninger, omformet, fylt igjen av årtusener med vær, fjellmasser og menneskelig aktivitet. Så mye, eller lite, er sikkert: Innen kong Davids tid hadde både stedets hellighet, sikkerhet og naturen bidratt til å gjøre Jerusalem til et eldgammelt tilfluktssted som ble ansett som uinntakelig.

Det hadde bodd mennesker der så tidlig som år 5000 f.Kr. I tidlig bronsealder, rundt 3200 f.Kr., da alle byers mor, Uruk i dagens Irak, allerede

hadde 40 000 innbyggere og Jeriko ikke langt unna var en festningsby, gravla folk sine døde i Jerusalems åser og begynte å bygge de små, kvadratiske husene i noe som trolig var en landsby med mur rundt på en ås ovenfor en kilde. Denne landsbyen ble så forlatt i mange år. Jerusalem eksisterte knapt da de egyptiske faraoene av Det gamle riket bygde sine mektigste pyramider og Den store sfinksen ble fullført. Så, på 1900-tallet f.Kr., samtidig som den minoiske sivilisasjonen blomstret på Kreta, kong Hammurabi utarbeidet lovverket sitt i Babylon og britene utførte sine kultiske handlinger ved Stonehenge, lages det keramikk, som det ble funnet skår av nær Luxor i Egypt, som omtaler en by ved navn Ursalim, en variant av Salem eller Shalem, aftenstjernens gud. Navnet kan bety «Salem er grunnlagt».*

I Jerusalem hadde det i mellomtiden utviklet seg en bosetning rundt Gihon-kilden. De kanaanittiske innbyggerne gravde en kanal gjennom berget til et basseng innenfor borgen. En bevoktet undergrunnspassasje beskyttet adkomsten til vannet. De siste arkeologiske utgravningene på stedet avslører at de befestet kilden med et tårn og en massiv mur, syv meter tykk og bygd av steiner som veide tre tonn. Tårnet kan også ha blitt brukt som tempel for å feire kildens kosmiske hellighet. I andre deler av Kanaan bygde prestekonger befestede tårntempler. Lenger opp i åssiden er det funnet en bymur som er den eldste i Jerusalem. Kanaanittene viser seg å ha vært byggmestere på en skala som overgår alt i Jerusalem før Herodes den store nesten 2000 år senere.¹

Jerusalemitene ble underlagt Egypt, som hadde erobret Palestina i 1458 f.Kr. Egyptiske garnisoner beskyttet nabobyene Jaffa og Gaza. I 1350 f.Kr. tryglet den bekymrede kongen av Jerusalem sin overherre, Akhenaton, faraoen av Det nye riket i Egypt, om hjelp – om det så bare var «femti bueskyttere» – for å beskytte hans lille kongedømme mot fiendtlige nabokonger og grupper av herjende lovløse. Kong Abdi-Hepa kalte borgen sin «hovedstaden i Landet Jerusalem som bærer navnet Beit Shulmani,» Velværets hus. Det er mulig at ordet Shulman er opprinnelsen

*De egyptiske faraoene forsøkte å styre i Kanaan på denne tiden, men det er ikke kjent om de faktisk gjorde det. De kan ha benyttet symbolene på krukkene til å forbanne fiendenes trassige ledere eller til å uttrykke siktemålene sine. Teoriene om hvordan disse fragmentene skal tolkes, har endret seg flere ganger. Dette viser at arkeologien dreier seg like mye om tolkning som om eksakt vitenskap. Lenge trodde man at egypterne knuste disse vasene eller figurene for å forbanne eller fordømme stedene som nevnes på dem – de kalles derfor forbannelseslister.

til «Shalem» i byens navn. Abdi-Hepa var en ynkelig hersker i en verden dominert av egypterne i sør, hettittene i nord (i dagens Tyrkia) og i nordvest av mykenerne i Hellas, som skulle utkjempe trojanerkrigen.

Kongens fornavn er vestsemitisk. Semittene betegner de mange folkeslagene og språkene i Midtøsten, og navnet skal stamme fra Noahs sønn Sem. Abdi-Hepa kan derfor ha kommet fra hvor som helst i det nordøstlige middelhavsområdet. Hans bønner, kjent fra faraoens arkiv, er paniske og krypende, og de første kjente ord fra en jerusalemitt.*

Ved kongens føtter har jeg falt syv og syv ganger. Her er udåden Milkily og Shuwardatu har forøvet mot landet – de har ledet Gesers tropper ... i strid med kongens lov... Kongens land har gått over til habiruene [herjende lovløse]. Og nå har en by som tilhører Jerusalem, gått over til Qiltus folk. Måtte kongen lytte til sin tjener Abdi-Hepa og sende bueskyttere.

Mer får vi ikke vite, men uansett hva som skjedde med denne kriseramede kongen: Litt over et århundre senere bygde jerusalemittene bratte terrasser ovenfor Gihon-kilden på Ofel-høyden som står der i dag, som fundamentet for en borg eller et tempel til Salem.²

Disse mektige murene, tårnene og terrassene var en del av den kanaanittiske borgen kalt Sion, som David skulle erobre. En gang i det 13. århundret f.Kr. okkuperte et folk som ble kalt jebusittene, Jerusalem. På denne tiden ble imidlertid den gamle middelhavsverdenen revet i flakbiter av bølger av såkalte havfolk fra Egeerhavet.

I denne stormen av plyndringstokter og folkevandringer trakk imperiene seg tilbake. Hettittene falt, Mykene ble ødelagt uten at vi vet hvordan, Egypt ble svekket – og et folk kalt hebreerne viste seg for første gang i historien.

*Dette er noen av de 380 brevene, skrevet på babylonsk på brente leirtavler, fra lokale høvdinge til kjetterfaraoen Amenhotep IV (1352–1336), som innstiftet tilbedelsen av solen i stedet for de mange tradisjonelle egyptiske gudene: Han skiftet navn til Akhenaton. Det kongelige arkivet til hans utenriksministerium ble oppdaget i 1887 i hans nye hovedstad Akhetaten, nå El-Amarna, sør for Kairo. En teori hevder at habiruene var de tidlige hebreerne/israelittene, men det samme ordet brukes faktisk om disse plyndrerne over hele Midtøsten i denne perioden – det betyr simpelthen «vagabond» på babylonsk. Det er mulig at hebreerne nedstammet fra denne lille gruppen habiruer.

ABRAHAM I JERUSALEM: ISRAELITTER

Denne nye «mørke tidsalderen,» som varte i tre århundrer, ga hebreerne, også kjent som israelittene, et obskurt folk som tilba én gud, muligheten til å bygge opp et rike i den smale landstripen Kanaan. Fremgangen deres er belyst av fortellingene om verdens skapelse, folkets opprinnelse og forholdet til deres gud. Disse tradisjonene ble overlevert og deretter nedtegnet i hellige hebraiske tekster som senere ble samlet i de fem Mosebøkene, pentateuken, den første delen av jødernes hellige skrifter, TANAK. Bibelen ble bøkernes bok, men den er ikke ett dokument. Den er et mystisk bibliotek av sammenflettede tekster av ukjente forfattere som skrev og redigerte dem til ulike tider med svært forskjellige mål.

Dette hellige verket fra så mange epoker og så mange hender inneholder noen fakta det er historisk belegg for, noen mytiske fortellinger som ikke kan bevises, noe poesi av himmelstrebende skjønnhet og mange passasjer med uforståelig, kanskje kodet, kanskje rett og slett feiloversatt mystikk. Mesteparten er skrevet, ikke for å skildre hendelser, men i en høyere sannhets tjeneste, nemlig forholdet mellom et folk og dets gud. For den troende er Bibelen rett og slett frukten av guddommelig åpenbaring. For historikeren er den en selvmotsigende, upålitelig, repetitiv*, men ikke desto mindre uvurderlig kilde – ofte den eneste vi har. Den er også i realiteten den første og overlegent viktigste biografien om Jerusalem. Patriarken som grunnla hebreernes stamme, var ifølge Første Mosebok Abram. Om ham fortelles det at han reiste fra Ur (i det moderne Irak) og slo seg ned i Hebron. Dette var i Kanaan, landet som var lovet ham av Gud, som ga ham det nye navnet «Folkenes far» – Abraham. På sine reiser ble Abraham tatt imot av Melkisedek, konge og prest i Salem i El-Elyons, Den høyeste Guds navn. Dette, den første gangen byen er omtalt i Bibelen, tyder på at Jerusalem allerede var en kanaanittisk helligdom som ble styrt av prestekonger. Senere satte Gud Abraham på prøve ved å by ham å ofre sønnen Isak på et fjell i «Moria-

*Skapelsen forekommer to ganger i Første Mosebok 1,1–2,3 og 2,4–25. Det er to genealogier for Adam, to syndflodfortellinger, to erobringer av Jerusalem, to fortellinger der Gud endrer Jakobs navn til Israel. Det er mange anakronismer – for eksempel at filisterne og arameerne er omtalt i Første Mosebok, når de ennå ikke hadde kommet til Kanaan. Kameler opptrer for tidlig som pakkdyr. Forskerne tror de eldste bøkene i Bibelen ble skrevet av separate grupper av forfattere, en som la vekt på den kanaanittiske guden El, og en annen som fremhevet Jahve, den israelittiske ene Gud.

landet,» som er blitt identifisert som Moria-fjellet, eller Tempelhøyden i Jerusalem.

Abrahams skurkaktige sønnesønn Jakob brukte skitne knep for å sikre seg farsarven, men gjorde det godt igjen i en brytekamp med en fremmed som viste seg å være Gud, derav hans nye navn Israel – Han som strider med Gud. Dette var den egentlige fødselen til det jødiske folk, som skulle få et så lidenskapelig og smertefullt forhold til Gud. Israel var far til grunnleggerne av de tolv stammene som utvandret til Egypt. Det finnes så mange selvmotsigelser i fortellingene om disse såkalte patriarkene at det er umulig å datere dem historisk.

Etter 430 år skildrer Andre Mosebok hvordan israellittene rømmer fra sitt liv i fangenskap i Egypt, der de arbeider med å bygge faraos byer. Flukten skjer på mirakuløst vis med Guds hjelp (feires fremdeles i jødernes påskefest – pesach), og israellittene ledes av en hebraisk fyrste ved navn Moses. På vandring gjennom Sinai overleverer Gud De ti bud til Moses. Hvis israellittene levde og æret Gud i samsvar med Hans regler, skulle de få landet Kanaan. Da Moses spurte etter Guds navn, fikk han det majestetisk avskrekkende svaret «JEG ER DEN JEG ER,» en Gud uten navn, på hebraisk gjengitt som YHWH: Yahweh, eller som de kristne senere feilstavet det, Jehovah.*

Mange semitter slo seg ned i Egypt. Ramses II den store var sannsynligvis faraoen som tvang hebreerne til å arbeide på lagerbyene sine; Moses' navn var egyptisk, noe som i det minste tyder på at han stammet derfra; og det er ingen grunn til å tvile på at den første karismatiske lederen for de monoteistiske religioner – Moses eller en lignende person – mottok denne guddommelige åpenbaringen, for slik er det religioner stiftes. Beretningen om et semittisk folk som rømte fra undertrykkelse, er plausibel, men lar seg ikke datere. Moses fikk et glimt av Det lovede landet fra fjellet Nebo, men døde før han nådde det. Det var etterfølgeren Josva som førte israellittene inn i Kanaan. Bibelen skildrer reisen både som en blodig erobring og en gradvis bosetting. Det finnes ingen arkeologiske belegg for en erobring, men det er et faktum at gjeterne grunnla mange ubefestede landsbyer i høylandet i Judea.** En liten

*Da templet ennå sto i Jerusalem, var det bare ypperstepresten som en gang i året hadde lov til å uttale tetragrammet YHWH, og for jøder er det selv i dag forbudt å si det. De foretrekker å bruke *Adonai* (Herre), eller bare *HaShem* (det uenevnelige Navn).

**Israellittenes invasjon av Kanaan er en veritabel slagmark av komplekse, oftest ubeviselige teorier. Men alt tyder på at stormen på Jeriko, hvis murer falt for Josvas trompeter, er

gruppe israelitter som hadde rømt fra Egypt, var trolig blant disse. De var forente i troen på sin Gud – Jahve – som de tilba i et flyttbart tempel, et tabernakel som inneholdt den hellige trekisten som kaltes Herrens paktkiste eller paktens ark. Kanskje formet de sin identitet ved å gjenfortelle beretningene om sine patriarker. Mange av disse overlevningene, fra Adam og Edens hage til Abraham, skulle senere holdes i hevd ikke bare av jøder men også av kristne og muslimer – og bli plassert i Jerusalem.

For første gang var israelittene nå meget nær byen.

mytisk: Jeriko var eldre enn Jerusalem. (I 2010 feiret Den palestinske selvstyremyndigheten byens 10 000-årsjubileum – selv om datoen er tilfeldig valgt.) Jeriko var imidlertid midlertidig ubebodd, og det finnes ingen bevis for at murene falt. Erobringshypotesen er vanskelig å ta bokstavelig, fordi slåssingen (slik den gjengis i Josvas bok) vanligvis finner sted på et så lite område. Det forholder seg slik at Betel nær Jerusalem er en av de få erobrede byene i Dommernes bok som faktisk *ble* ødelagt i det 13. århundret. Israelittene kan ha vært langt fredeligere og mer tolerante enn de hevdet å være.